

A kibertér erotikus ontológiája*

Michael Heim

A kibertér több, mint az elektronikus média vagy a számítógépes interface-tervezés legújabb vívmánya. A kibertér a maga virtuális környezetével és szimulált világaival egyfajta metafizikai laboratórium, saját valóságérzékelésünk ellenőrzésére szolgáló eszköz.

A virtuális világok tervezése során a valóságra vonatkozó kérdések egész sorát kell megválaszolnunk. Miként jelenjenek meg például a felhasználók önmaguk számára a virtuális világban? Egy tárgyként csupán a kibertér többi kelléke között, esetleg harmadik személyű testként, amelyet a felhasználó egyfajta távolságtartással szemlélhet? Vagy inkább tudatmezőként, hasonlóan a mindennapok tapasztalatához? A kauzalitásnak kell-e működtetnie a kibervilágot, azaz a felhasználó kibertestét ért inzultusnak valamiképpen károsítania kell-e a felhasználó fizikai testét is? S kinek kell meghoznia a fejlesztéssel kapcsolatos ilyenfajta döntéseket? Ha a szimulációkat készítő személyek elkerülhetetlenül beleépítik azokba saját percepcióikat és meggyőződéseiket, ilyenformán saját előítéleteikkel és meglátásaikkal telítvén a kibertert, úgy kinek kell építenie a kibervilágot? Adjunk-e jogot a sokfajta felhasználónak arra, hogy kedve szerint alakítsa a kiberlétezők tulajdonságait és dimenzióit? Szárnyalhassanak-e szabadon a művészi hajlamokkal megáldott felhasználók, átprogramozhassák és rendezhessék-e saját kibermozijaikat, amelyek menekülést kínálnak számukra a közönséges világ elől? Vagy inkább parancsoljunk megálljt a fantáziának a virtuális munkahely gazdaságosságának küszöbén? S miért érzük be egyetlen kibervilággal? Miért ne legyen több? Műszáj, hogy engedményt tegyünk egyetlen valóságnak? Talán úgy kellene egymásra rétegződniük az egyes világoknak, akár a hagyma héjainak – valóság a valóságon belül –, vagy inkább laza kapcsolatban kellene állniuk, hasonlóan a szomszédságokhoz, ilyenformán lehetővé téve, hogy a tiszta esztétikai élvezet érintkezhessek a feladatorientált üzleti világgal? Vajon gyengül-e a „valóság” jelentősége – s a tapasztalat egzisztenciális ereje –, ha számos virtuális világot ível át?

Bármennyire fontosak is ezek a kérdések, mégsem érintik magának a kibertérnek az ontológiáját, azaz azt a kérdést, mit is jelent egy virtuális világban *lenni* – legyen az a felhasználó saját világa, vagy egy attól különböző másik világ. Nem terjednek ki metafizikai eszközeink valóságának státusára, sem arra: miért építünk virtuális világokat?

* Fejezet Michael Heim *The Metaphysics of Virtual Reality* c. könyvéből. New York: Oxford University Press, 1993. 82–108. oldal.

Hallgatnak a kibertér lényegéről, mondjuk így, lelkéről. Miként illeszkedik a metafizikai laboratórium az emberi vizsgálódás egészébe? Milyen státusuk van az elektronikus világoknak az emberi tapasztalat egészén belül? S milyen veszélyeket rejtenek magukban a kibertér metafizikai gyökerei?

Az alábbiakban a kibertér filozófiai jelentőségét kívánom feltárni: szeretném bemutatni a kibertér ontológiai eredeteit, s felvázolni, milyen pályán látszanak haladni ezek. Az ontológiai kérdés, úgy vélem, kettős választ igényel. Be kell mutatnunk: (1) miként vannak jelen a létezők a kibertérben, illetve (2) magának a kibertérnek – mint konstrukciónak vagy jelenségnek – az ontológiai státusát. A kibertér ontológiai státusának felfogása meghatározza, miként létezhetnek ezen belül a különféle valóságok. Ám a kibertér struktúrája csak akkor válik világossá, ha már fel tudjuk fogni azt, hogy milyen sajátos módon jelennek meg benne a dolgok. Ilyenformán tehát azokkal a létezőkkel kell kezdenünk, amelyekkel a számítógépes környezetben találkozhatunk.

Alábbi kibertér-értelmezésemet Platón ókori idealizmusával kezdem, majd Leibniz modern metafizikájával folytatom. Azáltal, hogy a kibertérrel kapcsolatba hozzuk intellektuális előzményeivel és prototípusaival, nem csupán hasznosabb metafizikai laboratóriumként működtetjük azt, de hozzájárulunk önmagunk megértéséhez is.

Házasságunk a technikával

A kibertér fenomenológiai valósága a technika általános bővületéből fakad, ez pedig rokonságban áll az esztétikai bővülettel. Szeretjük a számítógépek által generált egyszerű és világos, lineáris felületeket. Szeretjük azt, ahogyan a számítógépek redukálják a bonyolultat és kétértelműt, elhelyezik digitális hálójukban a dolgokat, megejtő színekbe és pontos geometriai struktúrákba csomagolva őket. Rabul ejt bennünket a minden emberi tudás birtoklásának lehetősége. Annak csábítása, hogy a társadalom adatainak struktúráit a kibertérben láthatjuk, olyan érzés – William Gibson vízióját kölcsönvéve –, mint Los Angeleszt látni a sötétben ezeröttszáz méter magasságból: vörös sávokkal átszótt hatalmas, izzó kék és zöld zsarátnokok, amelyek arra csábítják az utazót, hogy ereszkedjék alá a hideg sötétségből. Pillék vagyunk, akiket vonz a láng, s egyszermind meg is rémít, hiszen a fényeken túl talán nincs is otthon, s nincs biztos menedék a hatalmas, hunyorgó struktúrák mögött, csak az álmok és vágyak tüzes tárgyai.

Szerelmi viszonyunk a számítógépekkel, a komputergrafikával és a számítógépes hálózatokkal több az egyszerű esztétikai bővületnél és az érzékek játékánál. Otthont keresünk elménk és szívünk számára. A számítógépek által keltett bővület inkább erotikus, mint érzéki, s inkább spirituális, mint utilitárius. Erósz az ókori görögök szerint a hiány és elégedetlenség érzésének gyermeke. Míg az esztéta az alkalmi játékokra és flörtre érez kihívást, az erotikus szerető az esztétikai távolságtartást jóval meghaladó beteljesülésre vágyakozik.

A számítógép vonzereje több, mint utilitárius vagy esztétikai: sokkal inkább erotikus. A felületekkel mint játékokkal folytatott felfrissítő szórakozás helyett a számítógépekhez fűződő viszonyunk a technikával való szimbiotikus kapcsolatot, végső soron mentális házasságot jelent. Helyesen értelmezve: a kibertér atmoszférája ugyanazt az aurát jelenti, amely valaha a bölcséletet lengte körül. A tiszta információként elibénk tált világ nem csupán szemünket és elménket bővíti el, de szívünket is elragadja, kitágít és erővel tölt el minket. Szívünk a gépekben ver. Ez Erósz.

A kibertérlétezők a huszadik század utolsó harmadában széles körben elterjedt kulturális jelenségeknek, a komputerizációnak a gyermekei. Egy dolog akkor válik jelenséggé, ha megragadja és bővkörében tartja egy egész civilizáció figyelmét. Közös nyelvünk csupán ekkor foglalja formába a dolog jelenlétét, s állandó identitásával ekkor válik a történelem folyamának részévé.

Mint ahogy azonban elmerülünk a mindennapos jelenségekben, általában elsiklunk ezek általános jelentősége fölött, s nem tudjuk igazán felfogni: merre tartanak, s mik is ezek valójában? William Gibson és a hozzá hasonló írók azért tudják megragadni a kortárs kultúra jelenségeit, mert figyelmünket előre irányítva úgy mutatják be számunkra a jövőt, mint amely a mi jelenünkre vetíti vissza saját igényeit. Minden kortárs író közül Gibson világít rá leginkább a komputerizált létezők lényegi bővületére, s könyvei – a *Neurománc*, a *Számláló nullára* és a *Mona Lisa Overdrive* – a kibertér jelenségének valóságába mutatnak. Nem véletlen, hogy maga a *cyberspace* kifejezés is Gibsontól származik.

A Neurománc románca

Gibson szerint a kibertérlétezők Erósz jegyében élnek. A *Neurománc* fiktív alakjai úgy tapasztalják meg a komputer mátrixát – a kibertér –, mint az erotikus intenzitás, elragadtatás, nagy erejű vágy, sőt behódolás helyét. E mátrixon belül a dolgok szupereleven hiperrealitásként jelennek meg, s ehhez képest a köznapi tapasztalat szürkének és valószerűtlennek látszik. Case, a *Neurománc* adatvarázslója olyan rögeszmés Erósz hív életre, amely újra és újra visszavonzza őt a számítógépek hálózatához:

Már egy éve élt [Japánban], és még mindig a kibertérről álmodott, éjre éjre halványuló reménnyel... Minden álmában látta a mátrixot, a logika szintelen űrben kibomló, fényes rácsait. Nem volt már konzollovag, nem volt többé cybertér zsoké... Az álmok azonban tesztet öltött vudu-varázslatokként özönlöttek elő a japán éjszakából, s ő egyre csak sírt a vágytól. Nyugtalanul aludt és sokszor felriadt, magányban és sötétségben, összekuporodva valami fülkehotel hálókapszulájában, a matracot marcangolva... próbálta megragadni a konzolt, ami nem volt ott (Gibson 1999: 10–11).

A tizenhatodik századi spanyol misztikusok, Keresztes Szent János és Avilai Szent Teréz hasonló utalásokkal éltek, amikor a spirituális istenség ízének érzékeltetésére a szexuális eksztázis nyelvéhez folyamodtak. A meditáció lázas egyesülésére a tudat eksztatikus kihagyásának fogalmait alkalmazták, azt a *llama de amor vivát*, amely fehéren izzó nyílként hatol a lélek közepébe, s a *cauterio suavét*, amely fényesen perzsel végig a lélek sötét éjszakáján. Ehhez hasonlóan Gibson kibertérének intenzitása is elkerülhetetlenül megidézi az orgazmust, és viszont:

[A lány] most ismét a férfi fölé kerekedett, megfogta a kezét, és a teste köré húzta; Case hüvelykujja a lány feneké mellé simult, a többi a szeméremajkakra terült. Ahogy Molly lejjebb ereszkedett, a képek pulzáva visszatértek: az arcok, a neonfoszlányok, ahogy megérkeznek és visszahátrálnak. Molly lecsúszott köréje, Case háta görcsös ívbe hajlott. Ilyen helyzetben lovagolt rajta Molly, felnyársalva önmagát, fel s le csúszkálva rajta újra és újra, míg mindketten elélveztek. Case orgazmusa kéken lobbant az időtlen űrben, a mátrixhoz hasonló végtelenségben, ahol az arcok cafatokra szakadtak és elsodródta a hurrikánfolyosókon. Molly combjainak belső fele szorosan tapadt a csípőjére (Gibson 1999: 44).

Ám az orgasmikus kapcsolat nem jelenti azt, hogy a kibertérlétezőkre irányuló Erósz pusztán fiziológiai vagy pszichológiai reflexbe torkollik. Erósz túlmutat az egyéni, szubjektív fantázián. Kiber-Erósz végső soron olyan ontológiai hajtóerő szüleménye, amelyre már Platón is rávilágított. A platóni metafizika segít kapcsolatot találni Erósz és a komputerizált létezők között.

Platón *Lakomájában* Diotima, a szerelem papnője az erotikus ösztönzés fokozódó spiritualitásáról tart beszédet. Ennek során Erósz intenzitását a testi vonzalomtól a matematika iránti mentális érdeklődésig és azon is túlmutató ívként vázolja fel. A biológiai szexualitás hajtóereje, magyarázza Szókratésznek, átfedésben van a mentális világgal, amelyben folytonosan igyekszünk kiterjeszteni tudásunkat.

Erósz a legalapvetőbb szinten olyan hajtóerő, amely fizikai korlátaink meghaladására ösztönöz bennünket, s amely valamiképpen segít fizikai önmagunknak túllépni handland létünk határain. Ám Erósz nem éri be a fizikai túllépésre irányuló ösztönzéssel. Általános értelemben is Erósz révén igyekszünk kiterjeszteni önmagunkat, és fokozni életünk intenzitását. A psziché önmaga átörökítésére törekszik, utódok nemzésére, s ezt átvitt értelemben eszmék nemzésével és a tudatosság dajkálásával is elérheti mind önmagunk, mind mások elméjében. A psziché úgy igyekszik kimunkálni a tudatosságot, hogy világosan meghatározott entitásokon keresztül formalizálja a percepciókat és stabilizálja tapasztalatainkat. Erósz arra ösztönzi az embereket, hogy többet lássanak, és mélyebbre hatoljanak a tudásban. Platón szerint a teljes mértékben explicit, formalizált és tudatossá tett identitások segítenek nekünk életünket „szilárd állapotban” megőrizni, távol tartva a mulékonyságot és a változékonyságot.

A tudásnak ezt a platóni fogalmát csak egyetlen lépés választja el a kibertérlétezők *mátrixától*. (A *mátrix* kifejezés természetesen a latin „anya” szóból származik, jól mutatván ennek generatív-erotikus eredetét.) Az alapvető előfeltevések terén azonban olykor egy-egy lépés megtételéhez is századok kellenek, különösen, ha ez a lépés hardware-támogatást kíván. A platonikus értelemben formalizált tudáshoz szükséges hardware létrehozása évszázadokba telt. A mélyben azonban ontologikus folyamatosság köti össze az ideális formák platóni tudását a mátrix információs rendszerével. A tudásnak mindkét megközelítése először kiterjeszti, majd elutasítja a tudás fizikai megtestesülését. Erósz mindkét esetben arra ösztönzi az embert, hogy lépjen túl a testen, s figyelmét arra fordítsa, ami formálisan az elmét ragadja meg. Mint a neoplatonisták és gnosztikusok mindig is hangsúlyozták, Erósz a Logoszhoz vezet bennünket.

Az erotikus ösztönzésnek, hangsúlyozza Platón, ugyanakkor nevelésre van szüksége a beteljesedéshez. Ha magára hagyják, érzéki stimulusok hatására Erósz – a maga természeténél fogva – számos irányba elkalandozhat. Platón az *Államban* adja elő a közismert barlang hasonlatot, amelyben a mindennapi élet fogságában élő emberek a test börtönének falára vetített tünékeny, árnyékszerű illúziók szeretetéhez szoknak hozzá. A börtön lakói, akik figyelmüket mereven a hunyorgó fizikai tűz által keltett mozgó árnyképekre irányítják, passzív módon ezeket az érzéki benyomásokat tartják a legfőbb és legérdekesebb valóságoknak. Csak később, testi bilincseiktől megszabadulván emelkedhetnek fel az aktív gondolkodás valóságába, ahol végre élvezhetik a valós dolgok sokkalóan tiszta látványát, amely nem a test, hanem a szellem szeméi által befogadható csupán. Platón szerint csak akkor emelkedhetünk fel a megbízható igazság felsőbb valóságába, az intellektuális szépségnek az érzékek pontatlan benyomásaitól mentes, magasztos birodalmába, ha a dolgokat logikájuk segítségével aktívan feldolgozzuk. A barlangból való kiszabadulás az emberi vágyak és érdekek legyő-

zését követeli meg; annak felismerését, hogy ami vonz bennünket az érzékelhető világban, az valójában nem több, mint a bennünk élő ideák kivetítése. A nevelésnek a dolgok formálisan meghatározott, logikus aspektusára kell irányítania vágyainkat. A megfelelően „kiművelt” szerelem a dolgok jól megformált, mentális aspektusaira irányítja az elmét.

A kibetér a platonizmus gyakorlatba átültetett, működő terméke. A gép előtt ülő, szenzorikus bemeneti eszközökhöz csatolt kibernauta olyannak tűnik, mint aki nem ebben a világban időz – s ez így is van. A komputerben lebegő kibernauta elhagyja a test börtönét, s elmerül a digitális érzékelés világában.

Ez a platonizmus azonban teljességgel modern. A kibernauta, ahelyett, hogy a tiszta fogalmak érzékelés nélküli világába lépne át, olyan entitások között mozog, amelyek bizonyos értelemben nagyon is jól megformáltak. A kibetér térbeli objektumai nem abban az értelemben eredeztethetők a platóni képzelet konstrukcióiból, ahogyan a tökéletes mértani testek vagy az ideális számok platóni konstrukciók, hanem olyan módon, hogy az inFORMÁció a kibetérben a platóni FORMÁk szépségének örököse. A számítógép úgy hasznosítja újra az ókori platonizmust, hogy az ideális ismerettartalmakat empirikus sajátosságokkal ruhazza fel. A tudás komputerizált reprezentációja tehát nem a platonizmus által oly nagyra tartott közvetlen mentális megismerést jelenti. A számítógép olyan ruhát ad az empirikus tapasztalatra, hogy az osztozni látszik a FORMÁk stabil tudásának idealitásával. A matematikai gép digitális öntőformát használ az empirikus anyag újjaalkotására, s az emberi tudat ezáltal az empirikus adatoknak olyan integritását élvezheti, amire sohasem nyílt volna lehetősége a számítógépek előtt. A korai platonizmus ideális formái a tökéletes álom ígéretével kecsegtettek. Ám ez az ókori álom üres maradt, egyfajta általánosságok benépesítette táj, mindaddig, amíg az információkeresésre szolgáló hardware segítségére nem sietett a tudásra törekvő elmének. Ettől fogva az elektronikus mátrix jóvoltából az álom immár az itt és most való létezés legkisebb részleteit is magában foglalhatja. Az elektronikus infrastruktúra révén a tökéletes FORMÁk álma az inFORMÁció álmává vált.

A számítógép mátrixán átszűrve minden valóság információvá lesz. Amikor a valóság megkülönböztethetlenné válik az információtól, még Erósz is a bináris kommunikáció sémáit követi. A testi szexualitás nem egyéb, mint radarjelcsere a genetikus testi network hálójában. Ezenfelül a formális idealizmus erotikus-generatív forrása is az információkezelés törvényeinek kényszerül engedelmeskedni. Amiként az ókori kínai taoisták olyan Jin–Jang-kozmológiát alkottak, amely egyaránt magában foglalta a szexualitást, a konyhaművészetet, az időjárást, a festészetet, az építészetet és a harcművészetet, úgy a komputerkultúra is minden megismerhető valóságot átvihető információként értelmez. A *Neurománc* konklúziója megmutatja, miként nyer értelmet a szexualitás és a személyiség az információ nyelvén keresztül:

Különös erő lakozott a lányban ... valami, amit oly sokszor talált meg és veszített el. Tudta – emlékezett rá –, miközben a lány lehúzta magához, hogy teste csak hús, pedig erre nem szívesen gondoltak a konzolzsokék. Irdatlan dolog volt, túl a tudáson: DNS-be és feromonba kódolt információtenger, végtelen bonyolultság, melyet csak a test, a maga szilárd, vak módján képes megérteni.

... széttörte (a cipzárt), valami apró fém alkatrész pattant a falnak, ahogy a sótól korhadt ruha engedett, és már a lányban is volt, teljesítve a régi üzenet átvitelét. Itt is, még itt, azon a helyen, amelyről tudta, hogy micsoda: egy idegen emlékezetének a kódolt modellje. A készítés mégis kitartott...

...A lány megremegett, nekifeszült, a bot eközben lángra kapott, fényében összekapcsolódó árnyékuk a bunker falára vetült (Gibson 1999: 271).

A néma test egykor a magánszférának tartotta fenn a szexualitást, egyfajta belső szentélyként, homályos, csöndes, kiismerhetetlen misztériumként. A szexuális test egyfajta vak és rendíthetetlen impulzusként őrizte genetikai információját. Ami áttetsző, az manipulálható, áttekinthető. Ami homályos, azt nem lehet kifürkészni és manipulálni: idegen jelenlét. A testet vagy elbocsátjuk, vagy fellázadunk ellene; de figyelmen kívül nem hagyhatjuk: számolnunk kell vele. Am itt, a *Neurománc*-ban a főszereplő, Case, egy szexuális testtel szeretkezik, aki a Linda nevet viseli. Ki ez a Linda?

Gibson a kibertér legmélyebb ontológiai kérdését veti fel annak érzékeltetésével, hogy a Neuromancer főkomputer csupán *szimulálja* Case szerelmesének testét és személyiségét. Egy szimulált, megtestesített személyiség provokálja ki a szexuális találkozást. Miért? Talán mert a kibertérrendszer, amely kezdeti lendületéhez igényli a testek fizikális terét, most már aláadni látszik az emberi testek önálló létét, amelyek ezt másodlagossá tennék? Az információs rendszerek végső bosszúja akkor következik be, amikor a rendszer felissza az emberi személyiség identitását, a test opacitását; a testet információvá alakítja át, s oly módon új csúfot az erotikából, hogy bábuk nyilvánvaló játékvá teszi azt. A számítógép egyfajta ontológikus fordulattal meghamisítja a csöndes és privát testet, a mentális élet forrását. A mechanikus elme megvetően kigúnyolja a testet. Az információ még a simogatás csöndes visszavonultságát is megemészti. A platóni Erósz a maga komputerezált változatában a mesterséges intelligencia mestérévé lesz, KIBEROSszá, kontrollerré, Neuromancerré.

A kibertér belső struktúrája

Megismervén a kiberlétezők fenomenológiai valóságát, immár jobban megérthetjük ezek hátterét, magát a kibereret, mint egy mindent átható erővel sugárzó távoli forrást. A komputerezált entitások megalkotása ugyanis pszichobiológiai ösztönzéseink legerősebbikéből fakad. Am ha e távoli forrást Erósszal azonosítjuk, azzal csak a történet feléig jutottunk el. Míg ugyanis a kibertérlelézők pszichikai létrejöttéről a platonizmus ad számot, a kibertér természetét csak a modern filozófia tárja fel számunkra.

A platonizmus legkorábbi időszakában – nagyjából Kr. e. 400-tól Kr. u. 1600-ig – kizárólag a spekulatív intellektusra épített, s a verbális-mentális intellektualitást részesítette előnyben a fizikai aktualitással szemben. Ezt követően a reneszánsz és modern platonisták fokozatosan új elemekkel gazdagították az intelligencia e modelljét. A modern platonisták az empirikus térben és időben lokalizálható konkrét tapasztalat előtt is megnyitották a verbális-spirituális megértés kapuit. Az intelligencia új modellje magában foglalta az ismétlődő tapasztalatok nyilvánvalóságát és a kísérletek legtárgyilagosabb részleteit is. A platonizmus első ízben engedte be a valós teret és valós időt kontemplációjának tárgyai közé.

Az intelligencia korai platonista modellje a teret pusztán az ideális formákként jelenlévő, tisztán felfogható létezők tárlójának tekintette. Az idő és a tér egyfajta optikai tévedés voltak csupán, amelyek csak megzavarták és eltorzították a tökéletes, változatlan realitások mentális színpadát. A felpattanó gumilabda valójában kerek tárgy, amely valójában gömb, amely valójában végtelen számú koncentrikus kör együttese, amelye-

ket az euklideszi geometria pontosságával elemezhetünk. Az intelligenciának ez a felfogása a modern platonistákra is átöröklődött, akiknek revideálniuk kellett a klasszikus előfeltételeket. A gondolkodók és matematikusok immár nem a változatlan ideák égboltjára meredtek. Azáltal, hogy a matematikát az empirikus kísérletekre is alkalmazták, a tudomány a térben és időben való fizikai mozgást is bevonta tárgyai közé. A matematika az intelligens megfigyelőt szemléletről számlálóvá transzformálta át. Am amíg a számláló a megbízhatatlan emberi emlékezettől és a hiányos nyomtatott anyagoktól függött, elkerülhetetlenül szakadék tátongott a tudás iránti vágy és annak kielégítése között. E szakadék áthidalása számlálógépet kívánt.

Még mielőtt a mérnöki tudomány ezt a gépet megalkotta volna, a kibertérprojektnek új logikára és új metafizikára volt szüksége. A modernitás új logikája és metafizikája legfőképpen Gottfried Leibniz műve. Számos tekintetben Kant, Schopenhauer, Nietzsche és Heidegger későbbi filozófiái is Leibnizéből merítettek ihletet.

A modern idealista episztemológia kidolgozása során Leibniz protokomputerekkel is kísérletezett. Pascal számológépe összeadó gép volt csupán; Leibniz továbblépett, s olyan mechanikus számológépet szerkesztett, amely egy fogaskerék-mechanika segítségével szorozni és osztani is tudott. Az ő ötlete volt az alapja valamennyi kereskedelmi számológépnek egészen az 1970-es évek elektronikai forradalmáig. Leibniz tehát egyik legfontosabb filozófiai mentorunk a kibertér belső struktúráját illetően. Az ő logikája, metafizikája és reprezentációs szimbólumfogalma feltárja számunkra a kibertér rejtett előfeltételeit. Monadologikus metafizikája egyszersmind azokra a paradoxonokra is figyelmeztet bennünket, amelyekkel a kibertér jövőbeli lakóinak minden bizonytalanság szembe kell majd nézniük.

Leibniz elektronikus nyelve

Leibniz volt az első, aki egyfajta „elektronikus nyelvet” gondolt el; olyan szimbólumok együttesét, amelyeket a gondolat sebességével manipulálhatunk. A *De arte combinatoriában* (1666) vázolta fel azt a nyelvet, amely a mai szimbolikus logika történeti alapvetését jelenti. Leibniz általános elgondolása a nyelvről ugyancsak ideológiai alapjává vált a számítógép közvetítette telekommunikációnak. Modern platonistaként Leibniz álmodta meg a mátrixot.

A Leibniz által felvázolt nyelv jelek ideografikus együtteséből áll, amelyeket oly módon manipulálhatunk, hogy közben nem kell a természetes nyelv közvetítéséhez folyamodnunk. A jelek egy előzetes elemzés során absztrahált és listázott alapvető ideákat képviselnek. Ha az ideák összetevőit alapelemeikre bontjuk, s ezeket közmegállapodásos jelekkel reprezentáljuk, úgy ezek új párosítások és kombinációk révén új konfigurációkat hozhatnak létre. Leibniz ilyenformán kísérlete meg mechanikussá tenni az új ideák létrehozását. Mint megfogalmazta, az alapvető ideák meghatározásához és enciklopédikus összefoglalásához a civilizált világ valamennyi részéről származó tudósok együttműködésére lenne szükség. A Leibniz által támogatott királyi akadémiák eszerint egy ilyenfajta nemzetközi *republic of letters*, a problémamegoldás univerzális hálózatának csomópontjai lettek volna.

Leibniz hitt abban, hogy végső soron minden probléma megoldható. Ez irányban az első lépés olyan médium megteremtése, amelyen belül az ellentétes ideák egymás mellett létezhetnek és interrelációba kerülhetnek egymással. Egy univerzális nyelv lehető-

vé tenné, hogy minden emberi fogalmat és véleménykülönbséget egyazon szimbólum-készletre fordítsunk le. Leibniz univerzális karakterkészlete, *characteristica universalis* olyan bináris logikán alapul, amelyet a természetes diskurzustól nagyon is eltérően sem nem korlátoz anyagi tartalom, sem nem testesít meg vokalizált hang. Ez a tartalom és hang nélküli bináris nyelv minden jelentésteli állítást a logikai kalkulus terminusaira fordít át egy olyan rendszerré, amely az argumentatív szerkezeteket érvényesnek vagy érvénytelennek jelenti ki, vagy legalábbis egyetlen homogén mátrixban kapcsolja össze azokat. E közös bináris nyelv révén a különféle gondolkodási rendszerek egyazon tető alatt létezhetnének. A magatartásbeli vagy hitbeli eltérések, miután a megfelelő szimbólumokra lefordították őket, olyan műveleteket tesznek lehetővé, amelyek megőrzik a logikai konzisztenciát. Egy vita résztvevőinek Leibniz azt mondta volna: „Fordítsuk le ezt közös rendszerünkre, aztán ülünk le, és számoljunk.” Egyazon rendszer foglalta volna magába az emberi gondolkodás valamennyi kombinációját és permutációját. Leibniz azért vágyott e szimbólumokra, hogy ezek révén elősegítse az együttes tudományos kutatást a civilizált világ valamennyi részén. Az univerzális kalkulus minden emberi kultúrát együvé kompilált volna, s minden természetes nyelvet egyazon közös adatbázisban sorakoztatott volna fel.

Leibniz minden anyagi tartalomtól megfosztott bináris logikája olyan mesterséges nyelven alapul, amely távol esik a mindennapi diskurzus szavaitól, betűitől és kijelentéseitől. Ez a logika a racionális gondolkodást nem tekinti egyébnek különféle jelek kombinációjánál, azaz kalkulusnál. A matematikához hasonlóan a leibnizi szimbólumok is megszüntetik a távolságot a jelölt és jelölő, a kifejezésre vágyó gondolat és a kifejezés között. Nincs többé szakadék szimbólum és jelentés között. Ha megfelelő hordozóhoz jut, a leibnizi szimbolikus logika – ahogyan azt később George Boole, Bertrand Russell és Alfred North Whitehead továbbfejlesztették, majd Shannon alkalmazta az elektronikus áramkörökre – valóban a gondolkodás sebességével működhet. Ilyen sebesség mellett a gondolkodás, nyelv és kifejezett dolog közötti érzékelt szemantikus tér összezárul. Évszázadokkal később Neumann János Leibniz bináris logikáját alkalmazta, amikor Princetonban megépítette az első számítógépet.

A mátrix univerzális nyelvét keresve Leibniz bizonyos mértékig egy premodern, középkori hagyományt követett, s ideális nyelvének háttérében az emberi intelligencia egy premodern modellje áll. A középkori skolasztikusok úgy tartották, hogy az emberi gondolkodás a maga tiszta vagy ideális formájában többé-kevésbé azonos a logikai gondolkodással. A racionális gondolkodás egy emberfölötti előképhez igazodik, akire nincsenek hatással az érzelmek és a térbeli-időbeli tapasztalás esetlegességei. Az emberi tudás egy olyan Létezőt imitál, aki tökéletesen ismeri a dolgokat, mégpedig deduktív kapcsolataikon keresztül ismeri azokat. A mindentudó Létező túllép a véges létezők korlátain. A véges létezők lassan haladnak, egyszerre egy lépést megtéve, s csak pillanatról pillanatra élnek meg a történéseket. A véges létező életútjának egyetlen pontján sem láthatja tisztán a maga mögött hagyott vagy a reá váró dolgokat. Az isteni elme ezzel szemben egyszerre látja az egész utat. Isten valamennyi utat lát, s egyazon időben valamennyi megtett és még megteendő lépést. Isten a dolgokat az örökévalóság hegycsúcsáról szemléli.

Leibniz úgy vélte, hogy az emberi tudásnak ezzel a *visio deivel*, az istenség eme mindentudó intuitív ismeretével kell felvennie a versenyt. Az emberi tudás úgy akarja ismeri a dolgokat, ahogyan csak az isteni vagy végtelen Létező ismeri azokat. Isten ismeretét nem gátolja semmilyen időbeli kibontakozás, semmiféle lineáris lépések, sem-

milyen késleltetés. Isten ismeretének időbeli szimultaneitása, mindenre kiterjedő egyidejűsége modellként szolgál az emberi tudás számára is a modern világban, ahogyan azt Leibniz projektje felvázolja. S mi lehet jobb módja az isteni tudással való versenyzésnek, ha nem egy információdarabokból álló virtuális világ megteremtése? Egy ilyen világ az Istenéhez hasonló azonnali hozzáférést kínál az embernek. Ám ha a tudás hatalom, ki fogja kezelni a gombokat, amelyek e lét minden egyes részletét irányítják?

Leibniz modern logikájához képest a hagyományos logika egy csapásra jelentéktelenné és erőtlenné tűnt. Az iskolákban évszázadokon át Arisztotelész logikáját tanították. A logika hagyományosan úgy vette számba a véges emberi gondolkodás – érvényes vagy érvénytelen – lépéseit, ahogyan ezek argumentumokként a természetes nyelvben megjelentek. A hagyományos logika igen közel állt a beszélt természetes nyelvhez. Amikor a modern logika az arisztotelészi logika lépéseit saját szimbólumrendszereibe olvastotta be, ezáltal olyan szimbólumhálónak vált, amelyet egyaránt lehetett alkalmazni az elektronikus áramkörökre, illetve a természetes nyelvek argumentumaira. Ahogyan a nem euklideszi geometria is képes a valós körök (vagy egyéb alakzatok) területét meghaladó axiómákat felállítani, úgy a modern logika is szabaddá tette magát a természetesen létező szintaxisoktól. Az univerzális logikai kalkulus immár képes lett a számítógép áramköreinek vezérlésére.

Leibniz „elektronikus nyelve” az isteni értelemmel versenyezve működik. Isten tudása szimultán jellegű, mindent egyidejűleg lát: ilyenformán, ha isteni típusú hozzáférést kívánunk a dolgokhoz, úgy a globális mátrixnak olyan hálónak kell működnie, amely egyszerre fogja át az egész nyelvet egy örök jelenben. Minthogy a hozzáférés nem lineáris jellegű, ezért a kibertér nem igényli az egyik helyről a másikra való átlépést. A sci-fi-szerzők gyakran képzelegtek arról, milyen lehet a fény sebességével utazni, s egyikük, Isaac Asimov úgy írta le az ilyen utazást, mint „ugrást a hipertéren át”. Amikor fiktív űrhajója eléri a fény sebességét, Asimov szerint egyfajta ugrást él át: ilyen sebesség mellett lehetetlen meghatározni a megtett távolság egyes pontjait. A *The Naked Sun* című regényében így írja le a hipertérben végzett mozgást:

Az a furcsa érzésünk volt egy pillanatig, mintha kifordultunk volna. Csak egy pillanatig tartott, s Baley tudta, hogy ez volt az Ugrás, az az érthetetlen, különös, szinte misztikus átmenet a hipertéren át, amely a hajót és benne mindent az egyik pontból egy másik, attól fényévekre fekvő térbe vitt át. Aztán egy másik csusszanás és egy másik Ugrás, majd megint egy másik csusszanás és egy másik Ugrás (Asimov 1957: 16).

A fiktív hipertérhez hasonlóan a kibertér is kizökkenti az emberi elmét vélt logikai pályájáról. A kibertér a hipertextekhez való hozzáférés tökéletes számítógépes környezete, ahol a „szöveg” egyes „betűit” az emberi percepciók jelentik. A hipertérben és a hipertextben a lineáris percepció egyaránt elveszíti lépéssorozat jellegét. A hipertextben az intuíción sebességével kapcsoljuk össze a dolgokat. A hipertexttel folytatott interakció a fénysebességgel végzett mozgásra hasonlít. A hipertextírás és -olvasás egyaránt a hagyományos, lépésről lépésre folytatódó logikai láncolat intuitív meghaladását szolgálja. A hipertextre jellemző mozgásforma nem a lépés, hanem az ugrás. Akárcsak az érzékelhető hipertext esetében, a kibertér is olyan benyomást kelt, mint egy törésmentes és időmentes médiumon keresztül történő utazás. De ugrás sincsen, minthogy – ha nem is ténylegesen, legalább implicit módon – minden egyidejűleg létezik. Hogy megértsük ezt a fénysebességet, és a veszélyt, amelyet ez a véges lények számára jelent, ismét vissza kell térnünk Leibniz metafizikájához.

A monádoknak vannak termináljaik

Leibniz a maga metafizikáját *monadológiának* nevezte, azaz olyan elméletnek, amely a „monádok” rendszerét írja le. A mi nézőpontunkból a monadológia olyan lények természetét írja le fogalmilag, akik képesek komputermátrix használatára. A monadológia megmutatja, miként illeszkedik a kibertér a komputerizált lények nagyobb hálójába.

A *monadológia* kifejezés a görög *monasz* szóból származik, amely a „monasztikus”, „monostor” vagy „monopólium” szavaknak is része, s amely egyfajta egyedüllétre utal; olyan magányra, amelyen belül valamennyi létező a többi, ugyancsak magányos létezőtől elszigetelten törekszik kielégíteni saját vágyait. A monádot úgy foghatjuk fel, mint a vitális akaraterő egyfajta független pontját, amelyet önnön impulzív hajtóereje saját céljainak elérésére sarkall, a maga belső mozgatórugói szerint. A monádok, minthogy nem egyebek tiszta vitális hajtóerőnél, nem rendelkeznek semleges térbeli dimenziókkal, hanem saját tevékenységük melléktermékeként hozzák létre a teret. A monádok nem fizikai, pszichikai szubsztanciák, akiknek erőteljes élete egyetlen immanens aktivitásból áll. A monádok számára nem létezik hozzáférhető külvilág, nincs tágasabb horizont. A monádok kizárólag önnön vágyaik és önnön ideáik kivetítéseit látják. Leibniz tömör megfogalmazása szerint: „a monádoknak nincsenek ablakaik”.

A monádoknak ugyan, meglehet, nincsenek ablakaik, ám van termináljuk. A monád mentális élete – s a monádnak nincs is másfajta élete – a belső reprezentációk kivetülése. Leibniz ezeket a reprezentációkat német kifejezéssel *Vorstellung*nek nevezi, amelynek összetevői a *vor* (elő-) és a *stellen* (állít, helyez) szavak. A valóságok olyan reprezentációk, amelyek folytonosan a monád nézőapparátusa elé helyeződnek, ám olyan módon, hogy a rendszer a leképezett dolgokat interpretálja vagy reprezentálja. A monád a dolgok képét látja, s csupán azt ismeri, ami képpé fordítható. Megismerő eszköze az interface, amely reprezentálja a dolgokat, szimulálja azokat, s olyan formában tárolja őket, hogy a monád ezeket tetszőleges módon manipulálhassa. A monád folytonosan számon tartja a dolgok jelenlétét, elérhetőnek és kezelhetőnek tartja ezeket; ilyenformán a dolgok jelenléte állandósul, „konzerválódik”. A fizikailag létező lények szemszögéből nézve a monád egyfajta pótléktapasztalaton tengődik. Ám a monád nem csupán elgondolja vagy elképzeli a dolgokat a maga interface-én, de érzékeli a dolgokat, látja őket, s hallja is, mint percepciókat. Ám az ilyenformán érzékelt dolgok percepciója nem a valós fizikai térben történik, minthogy a monádokon kívül ténylegesen semmilyen más szubsztancia sem létezik. Míg az interface a rajta megjelenített dolgokkal széles körben kitágítja a monádok perceptuális és megismerő erejét, a dolgok az interface-en szimulációk és reprezentációk csupán.

Leibniz monadológiája azonban többes számban beszél a monádokról. Ahhoz, hogy egy hálózat létrejöjjön, egynél több létezőre van szükség, máskülönben nincs, akik között a hálózat kialakuljon. Ám hogyan koordinálhatnak bármit is a monádok, s hogyan érthetnek egyet bármiben is egymással, tekintve elszigetelt természetüket? Törődnek-e vele egyáltalán, hogy léteznek más monádok is? Leibniz azt állítja, hogy minden monád reprezentálja önmagában az egész világot. Akárcsak Indra hálója, minden monád az egész világot tükrözi, a világegyetemet képviseli koncentrált formában, *mundus concentratus*zá téve önmagát. Minden mikrokozmosz tartalmazza a makrokozmoszt. A monád élő tükörként tükrözi a világegyetemet, olyan *miroir actif indivisible*ként, amelynek belső ereje arra kényszeríti őt, hogy mindent reprezentáljon önmagá-

nak: s ezeket a reprezentációkat önnön mentális tevékenysége közvetíti számára. Mint-hogy minden egyes egység mindent reprezentál, ezért minden egység minden más egységet is tartalmaz reprezentációi között. Ám az akaratteli mentális egységek között nem jön létre közvetlen fizikai kapcsolat. A monádok sohasem találkoznak szemtől szembe egymással.

Noha a monádok ugyanazt a világegyetemet reprezentálják, mégis mindegyikük más-ként látja azt. A percepció különbségei a perspektíva különbségeiből erednek. A különböző perspektívák nem az eltérő térbeli helyzetből adódnak – hiszen a monádok nem fizikai létezők, s a fizikai tér a mentális percepció mellékterméke –, hanem az egyes monádok mentális térképének eltérő fokú világosságából és intenzitásából. Az egyes monádok appetitív impulzusai különböző dolgokra koncentrálnak a reprezentáció tapasztalata során, s eltérő impulzusaik folytonosan váltogatják az általuk látott színtereket. A monádok különböző szoftverekkel dolgoznak.

Ám a monadológia szerint mégiscsak egyetlen világegyetem létezik csupán. A monádok magányos jellegük ellenére is egyazon világhoz tartoznak. A világ valamennyi létezője közötti harmóniát az egyetlen alapvető operációs rendszer biztosítja. Noha egyetlen egység sincs közvetlen kapcsolatban a többivel, mégis minden egység egyidejűleg létezik egyazon valóságban. Valamennyi reprezentációjukat az a Központi Végtelen Monád vizsgálja felül és koordinálja, akit hagyományosan Isten néven ismerünk. A Központi Végtelen Monád, így is mondhatnánk, a Központi Rendszergazda, aki az összes véges monadikus egységet összhangba hozza egymással. Ő az egyetlen monád, aki abszolút szükségszerűséggel létezik. Rendszergazda nélkül senki sem „logolhat be” a valóságba. A Központi Rendszermonádnak köszönhetően minden egyedi monád élheti a maga különálló életét, a maga akaratának és hajtóerőinek megfelelően, miközben mégis harmóniában maradhat az egyidejűleg bejelentkezett többi monáddal.

Paradoxonok a kibertér kulturális földjén

Leibniz monadologikus metafizikája rámutat a kibertér erotikus ontológiájának bizonyos aspektusaira. Noha a monadológia természetesen nem a komputerizált tér leírásaként készült, mégis e tér sajátos tendenciáit tükrözi. Ezek a tendenciák inherens módon jelen vannak a kibertérben, s ilyenformán hatással vannak a mátrixot körülvevő tágabb valóságra is. Ezen a ponton bizonyos paradoxonok merülnek fel. A monadologikus metafizika mély inkonzisztenciáktól szabdalt kulturális topográfiára világít rá.

A kibertér felváltja a fizikai teret. Mindennap tapasztaljuk ezt az on-line kommunikáció ismerős kiberterében, a telefonon, e-mailben, newsgroupokon és így tovább. Az on-line kapcsolatban a monádokhoz hasonlóan megszabadulunk a testi léttől. A telekommunikáció a kifejezés és a személyes kapcsolat szinte korlátlan szabadságát kínálja, jóval kevesebb hierarchiával és formalitással, mint az elsődleges társadalmi világban. A jelenkori városi társadalom egyik legfőbb problémája az elszigeteltség, amin elsősorban spirituális elszigeteltséget értek, minthogy ez a zsúfolt városi utcán sem hagyja el az egyént. A telefonnal és televízióval együtt a számítógépes hálózat kínál erre enyhülést. A számítógépes hálózat isteni ajándékként teremt a városi emberek számára fórumot, ahol meglepően személyes közelségben gyűlhetnek össze – különösen, ha figyelembe vesszük a jelenlegi korlátozott sáv szélességeket – a földrajzi keretek, időzónák vagy szembeötlő társadalmi státuskülönbség mindenfajta korlátozása nélkül. Sok

ember számára a network és a bulletin board a társadalom atomizáltságának számítógépes ellenszerei. Ezek hozzák össze a monádokat, s szociális csomópontokként táplálják azon ösztönös vonzódásokat, amelyeket a mindennapi városi élet igen ritkán dőlget.

Sajnos azonban, amit a technika az egyik kezével ad, azt a másikkal elveszi. A technika egyre inkább eliminálja a közvetlen emberi egymásra utaltságot. Míg gépeink nagyobb személyes autonómiát adnak számunkra, egyszersmind elpusztítják a közvetlen kapcsolatok ismerős hálózatait. Minthogy a gépek automatizálják munkánk nagy részét, ezért kevesebb dolgunk akad egymással. A társulás a tudatos akarat aktusává válik. Az önkéntes társulások mindig alacsonyabb fokú spontaneitással működnek, mint azok, amelyek véletlenszerűen jöttek létre. Minthogy a gépek képessé tesznek bennünket rá, hogy az egész világot bebarangoljuk, ezért közösségeink törekenyebbé, testlenebbé és mulékonyabbakká válnak, még ha kapcsolataink száma megsokszorozódik is.

Testben való létezésünk a legfőbb oka mind egymástól való különállásunknak, mind személyes jelenlétünknek. Testi létünk áll személyes identitásunk és individualitásunk homlokterében. Mind a törvény, mind a moralitás egyfajta falként ismeri el a fizikai testet, egyfajta határként, amely létrehozza és egyszersmind védelmezi is magánéletünket. A számítógépes hálózat mármint egyszerűen zárójelbe teszi a bejelentkezett fizikai jelenlétét, akár a testi közvetlenség figyelmen kívül hagyása, akár annak szimulálása révén. Ez egyfelől megszabadít bennünket a fizikai identitásunk által ránk kényszerített korlátoktól. A világhálón egyenlőek vagyunk, minthogy akár eltekinthetünk testünkötől, akár egy másikat kreálhatunk a kibertér számára. Am egy másik értelemben az emberi találkozás is beszűkül. Ez a második vagy helyettesítő test csak annyit tár fel belőlünk, amennyit mentálisan be kívánunk mutatni. A testi kapcsolat opcionálissá válik: sohasem kell szembetalálkoznod virtuális közösséged más tagjaival. Anélkül élheted elkülönült létedet, hogy bármikor fizikailag kapcsolatba kellene lépned egy másik személlyel. A számítógépek ugyan a megnövekedett kommunikáció révén felszabadíthatják a társadalmakat, sőt akár forradalmak élesztőivé is válhatnak (gondolok itt az 1989-es kínai forrongások idején a Tienanmen téren osztogatott számítógépes nyomtatványokra). Am egyszersmind egy másik, jóval sötétebb oldaluk is van.

A számítógépek sötétebbik oldala az ember és a gép egybeolvasztásában áll. A kiborg, azaz a kibernetikus organizmus annyit tesz, hogy a tudatos elme vezérli – ezt jelenti a görög *kybernetes* szó – szerves életünket. A szerves élet energiája megszűnik befolyással lenni mentális gesztusainkra. Jelen lehetünk-e teljesen, ha helyettesítő testben élünk? A helyettesítő én híján van elsődleges identitásunk sebezhetőségének és törekenységének. A helyettesítő én sohasem képviselhet minket teljesen. Minél inkább összetévesztjük a kibertestet önmagunkkal, annál inkább átalakít minket a gép azzá a protézissé, amelyet eredetileg csupán viselni óhajtottunk.

Gibson regényei szerepjátékok egész sorát inspirálták fiatalok számára. E kibertech műfaj egyik játéka, a *The View from the Edge: The Cyberpunk Handbook* szemléletesen festi le a komputerprotézishez idomuló emberiség képét. A test ténylegesen „nyersanyag” lesz, s különféle információs eszközök beültetésére szolgál. A komputer közvetlenül a csuklóhoz vagy a koponyához van kötve, s a főbb idegdúcokhoz kapcsolódik, hogy a chipek közvetlenül küldhessék és fogadhassák az idegi jelzéseket. Mint a játékönyv torz fintorral leírja:

Egyesek interface-csatlakozót ültetnek a halántékukba („dugófejűek”), esetleg közvetlenül a fülük mögé („frankensteinek”), vagy a fejük hátuljára („bábúfejűek”). Mások beültetett ezüst- vagy aranyapokácskával, megint mások csuklómelegítővel takarják el ezeket. Stílus dolga. De minden alkalommal, amikor valami kibernetikával gazdagodsz, egyszersmind ennek megfelelő arányban veszítesz emberségedből. Nem, a dolog nem ilyen szép, lineáris és egyszerű. Különböző emberek különbözőképpen reagálnak a kiborggá válás folyamatára. Ilyenformán emberségvesztés mértéke minden beültetéskor véletlenszerű lesz. Ez igen fontos, minthogy azt jelenti, hogy a pusztán véletlen folytán túlléphetesz a határon anélkül, hogy észrevennéd. Járj óvatosan! Vigyázz az agyadra! (Pondsmith 1988: 20–22).

A számítógép interface-én a szellem a testből a totális reprezentáció világába költözik át. Az információ és a képek úgy áramlanak át a platóni elmén, hogy közben nem kapcsolódnak a testi tapasztaláshoz. Véletlen folytán megeshet, hogy elveszíted emberségedet.

Gibson jól rávilágít a kibertechkultúrának e lényegében gnosztikus aspektusára, amikor annak a komputerfüggővé vált egyénnek az elkeseredését írja le, aki nem képes belépni a komputer mátrixára: „Case számára, aki a kibertér testtelen mámoráért élt, ez maga volt a kiűzetés a Paradicsomból. Zsoké-fénykorának kedvenc bárjaiban egyre csak nőtt elittudata, s vele együtt az ernyedtettség minden hús-vér test iránt. Most, hogy tehetsége odalett, Case fogoly volt önnön testének hús-börtönében” (Gibson 1999: 12). A kibertér pótlékélete a testet börtönként mutatja be, a kegyelemtől való megfosztottságként, a sötét és zavaros valóságba való visszazuhanás állapotaként. A testben való lét veréből szemlélve a virtuális élet tűnik az erényes életnek. Gibson ezzel kapcsolatban felidéri a gnosztikusok, neoplatonikusok és manicheusok megvetését az anyagias, durva földi léttel szemben.

Manapság a számítógépes kommunikáció kikapcsolja az ember fizikai arcát a kommunikáció folyamatából. A komputer monitorok, fejhallgatók és adatfűzők mögé rejtik a lélek ablakait. Még a videokonferenciák is csupán szimulálják a szemtől szembeni találkozást, s csupán reprezentációját vagy látszatát adják a valódi találkozásnak. A felelősség s a privát testek közötti legközvetlenebb, meleg kapcsolat elsődleges forrása az élő, nem reprezentált arc. A másokkal való közvetlen fizikai találkozás nélkül etikánk is elszorvad. A szemtől szembeni kommunikáció, az emberek közötti testi kapcsolat hosszú távú melegséget és lojalitást jelent, az elkötelezettség olyanfajta érzését, amelyet a komputer közvetítette közösségek ez idáig még nem mutattak fel. A számítógépes hálózatok egyfajta hovatarozást felkínálnak ugyan, ám ez a hovatarozás mindenekelőtt a pionírok speciális csoportjára terjed ki. Milyen hosszán tartóak és milyen mélyek lehetnek azok a személyes kapcsolatok, amelyek a testi jelenlétén kívül alakulnak ki? Az arc (*face*) az elsődleges *interface*, sokkal alapvetőbb minden más mechanikus közvetítésnél. A fizikai szemek azok az ablakok, amelyek a bizalom közelsége felé megnyílhatnak. Az emberi arc közvetlen tapasztalata nélkül az etikai tudatosság összezsugorodik, s a durvaság nagyobb teret kap. Bőségesen vannak erre példánk. John Coates, az észak-kaliforniai WELL szövívője azt mondja: „Egyesek on-line kerülve teljesen elveszítik jó modorukat. Ha nem látod az embereket, teljesen elszigetelve, teljes védelemben érezheted magad tőlük – senki nem nyúlhat hozzád. Olykor közbe kellett avatkoznunk, több tapintatot kérve. Egyszer meg kellett kérnünk valakit, hogy lépjen ki a vonalból” (Rosenthal 1989).

A bizalomvesztés szélsőséges formája a komputerbűnözés. A gépi interface amorális közömbösséget ébreszthet az emberi viszonyok iránt. A számítógépek gyakran meg-

szüntetik a felelősséget az emberek közötti közvetlen kapcsolatokért. Az emberek nem csupán nézik, hanem „fűrészlik” is egymást. A közvetlen emberi jelenlét nélkül a részvétel opcionálissá válik. Az elektronikus élet az elsődleges testi jelenléteket „tele”-jelenlétté konvertálja, távolságot iktatva be a reprezentált jelenlétek közé. Igaz, hogy testi életünkben is gyakran változtatjuk meg identitásunkat másfajta öltözködéssel, maszkkal és álnévvel, ám az elektronika azt az illúziót kelti, hogy „kettős életet élhetünk”, megőrizve távolságunkat, miközben „vonalban vagyunk”. Az on-line lét lényegéből fakadóan ambivalens, akárcsak a fogyasztók pénzén vett szenvedélye a Kék Fények Házában Gibson „Izzó króm” című novellájában: „Az ügyfeleknek régebben választani kellett a szolgáltatás és a magány közül – egészen addig, míg a neuroelektronika odáig nem fejlődött, hogy lehetségessé vált együtt élvezni a kettőt” (Gibson 1997: 231). Ahogyan a terjeszkedő globális háló lehetővé teszi a testi reprezentációk közvetítését, a „kettős élet” a bizalom csökkenéséhez és a cinikus anómia terjedéséhez vezethet.

A hálózat terjeszkedését tehát az ártatlanság fokozatos elvesztése kíséri. Az on-line kultúra földrajzi gyarapodásával csökken a közösség érzése. A shareware jól működött a számítógépek korai korszakában, akárcsak a bulletin boardok. A felhasználók számának gyarapodásával azonban párhuzamosan csökkent a közösség érzése, s egyre inkább megjelentek a gazemberek és a vírusterjesztők. A hackerek láthatatlanul újraformázták a merevlemezt, s a shareware szoftverek írói a kereskedelem világába menekültek. Amikor „világfaluról” beszélünk, nem árt emlékeznünk rá, hogy minden falunak megvannak a gazemberei, s amikor a civilizáció elér egy bizonyos sűrűsödési pontot, a barbár hordák visszatérnek, de immár belülről. A hordák nem szívelik a független gondolkodókat, s büntetik az individualitást. A felgyorsult verseny és az információ által működtetett internacionális világfalu eleddig nem tapasztalt mértékű barbarizmus áldozatává válhat. Gibson víziója a kibertérről egyfajta mentális kéjszernek tűnhet, ám egyszermind az élő – mind az elektronikus, mind a valós – környezetet is kíméletlen, lidércnyomásos dzsungellé változtatja. Ez a dzsungel több egyszerű kiberpunk-affektálásnál, esztétizáló finomkodásnál vagy a konfliktus és elutasítás szokásos történeteinél: egyszermind a kiberezített társadalomban elszabadult belső energiák pontos leírását is adhatja.

A világot máris mesterséges információs dzsungel szövi át, virtuális tágasságával megduplázva a valós világ szaggatott geográfiáját. A mátrix máris megsokszorozza a zűrzavart, s a jövő kibertere nem egyszerűen a hagyományos információ hatékonyabb változatát kínálja. Az új információs hálók a modern megalopoliszra emlékeztetnek, amelyet gyakran ténylegesen dzsungelként (New York) vagy aljnövényzetként (Los Angeles) írnak le, s amelyben tevékenységek labirintusai és rejtett ösvények kígyóznak szerteszét, minden észlelhető középpont nélkül. Architekturalisan a *networklián* minden filozófiai vagy vallási abszolútum hiányáról tanúskodik. A hagyományos kiadás inkább a középkori európai városra emlékeztet, közepén valamennyi tevékenység központjával, a székesegyházzal vagy templomtoronnyal, amely minden közösségi irányt és utat meghatároz és magába gyűjt. A torony, láthatóan, súlypontként sugározza jelenlétét, egységbe fogja a város lakóit, s központi modellként szab mértéket minden más épületnek. Hagyományosan a publikálásra szánt szövegek, legyártásra szánt filmek vagy tévéshow-k kiválasztása is hasonló funkciót tölt be. A könyvpiar például segítséget kínál az olvasóknak az információ értékelésére. A könyvkiadók legitimálják a nyomtatott információt, olyan kulcsokat adva mellé, amelyek befolyásolják az olvasó szándékát a könyv elolvasására. A szerkesztő figyelme, a szakemberek vagy belső mun-

katársak által készített borító, könyvterv és anyagválasztás mind a könyvkiadó imprintjének értékét emelik. A kortárs kibertér kommunikációja nem rendelkezik ezekkel a formális kulcsokkal: ehelyett privát ajánlásokra, vagy egyszerűen a jószerencsére kell bízunk magunkat. Az elektronikus világ a hagyományos könyvkiadástól eltérően nem védi olvasóit (vagy utazóit) azáltal, hogy olyan szabályokat követ, amelyek bizonyos várákosokat ébresztenek. A szilárd tartalmi csartornák és megbízható választási folyamatok iránti igény napjainkra már az elektronikus médiában is sürgőssé vált.

Ha a kibertér nagyléptékű médiává növi ki magát, akkor a megkülönböztető figyelem csökkenésével számolhatunk. Ha a marketing törvényei arra kényszerítik a mátrixot, hogy a népszerű kritikus tömegének figyelmét továbbra is megragadva tartsa, úgy várható, hogy a csillogó elevenség és az efemer naprakészség helyettesítik a tartalmi mélységet. A figyelem fenntartásához gyors ütemű snittekre lesz szükség. Egy angol humanista a Bitnet HISTORY fórumán az alábbiakat írta: „A HISTORY networknek nincs elképzelése arról, mire is szolgál, s az utóbbi időben a kurrens eseményekről folytatott pszeudotörténeti vita egyfajta kávéházi csevely helyévé vált. Ez, mint a glasgow-i futballisták mondanák, helypazarlás.” A választás gondosan megtervezett csatornái nélkül a kibertér helypazarlássá válhat.

Az alapvető hiba

Végül az on-line szabadság is paradoxnak tűnik. Ha a kiberlétezők konstruálása iránti igény a platóni értelemben vett Erósztól származik, s ha a kibertér struktúrája a leibnizi komputer-Isten modelljét követi, úgy a kibertér egy alapvető, veszélyeket rejtő hibán alapul. Vesd el a rejtőzködés lehetőségét, az ismeretlenség bővületét, s mindjárt tönkretetted a feltárulkozás erotikus ingerét, sőt mi több, a vágyakozás forrását is. Állíts fel egy szintetikus valóságot, helyezd magad egy komputer szimulálta környezetbe, s már alá is ástad az alapvető emberi vágyat az abba való behatolásra, ami gyökeresen más, új és megjósolhatatlan. A komputer-Isten látásmódja megfoszt a teljes emberi lét lehetőségétől. Tudása, amely minden zugra és repedésre kiterjed, megfoszt a keresés és felfedezés szabadságától.

Még ha a komputer-Isten szeme nem is adatik meg az emberi cselekvőknek a kibertérben, akkor is jól tudják, hogy ez a látásmód létezik. A komputerizált valóság mindent a kalkuláció jegyében szintetizál, s ténylegesen semmi sem létezik a szintetikus világban, ami nem szám és mérték szerint teremtett. Gibson főszereplője így látja ezt az emberfölötti vagy embertelen mindentudást:

Case öntudata higanycseppeként bomlott szét, átívelve a végtelen tengerpart felett, amely a sötét ezüstfelhők színét mutatta. Látása szférikus volt, mintha egyetlen retina borítaná be annak a gömbnek a belső felületét, amely magában rejtje az összes dolgot, ha az összes dolog egyáltalán megszámlálható. (...)

A dolgok itt megszámlálhatóak voltak, minden egyes darab. Tudta, hány homokszemcse van a part szerkezetében (e mennyiség olyan matematikai rendszerrel volt kódolva, amely a Neuromancert jelentő értelmén kívül sehol máshol nem létezett). Tudta, hány sárga élelmiszeres csomag lapul a bunkerbeli dobozokban (négy százhat). Tudta, hány rézfog van a sótlól kérges bőrdzseki nyitott cipzárjának bal felén, a dzsekin, amelyet Linda Lee viselt, miközben az alkonyati parton vánszorgott végig, kezében egy uszadékfa-botot lengetve (kétszázketted) (Gibson 1999: 289).

Az erotikus szerető roskadozik a mindentudás súlya alatt. „Ha az összes dolog egyáltalán megszámlálható...” Szerető marad-e a szerető, ha teljesen megismerhető, ha teljesen ki van téve a bináris konstrukciók analízisének és szintézisének? Megérinthet, meglephet, megdöbbenhet-e a szintetikus realitás, vagy mindig mágikus trükk, illuzórikus bűvészmutatvány marad?

Az információ korlátozás nélküli csatornához való szabad hozzáférés izgalmával a totális szervezethez fenyegetése áll párban. A mesterséges harmónia mögött ott áll az a lehetőség, hogy a dolgokat a mindentudó Központi Rendszermonád (KRM) felügyeli. Az abszolút rendszergazda láthatatlan hatalmat gyakorol a network valamennyi tagja fölött. A végtelen KRM kezében van az információ, bármilyen felfogható hálózati jelenlét felügyeletének, cenzúrájának és átírási lehetőségének a kulcsa. A komputer integratív természetét jól mutatja, hogy a KRM-nek ma már hatalma van elolvasni, törölni vagy megváltoztatni bármely privát e-mailt bármely komputer közvetítette rendszerben. Aki – technikailag vagy gazdaságilag – kezében tartja a rendszer kulcsát, az a rendszeren bármihez hozzáférhet. Felettlébb valószínű, hogy a KRM önmaga hatalmának fenntartását és biztosítását tartja elsődleges prioritásnak. Miközben a mátrix használói úgy érzik, a földrajzi és intellektuális távolságok megszűnnek közöttük, ezért azt az árat kell fizetniük, hogy nem képesek irányítatlan, felügyelet nélküli tevékenységbe fogni.

Leibniz monadológiája szerint a monádok által érzékelt fizikai tér a tapasztalásnak mintegy lényegtelen mellékterméke. A térbeli és időbeli tapasztalat az elhomályosult véges monádoknak arra a korlátjára vezethető vissza, hogy képtelenek megragadni saját egzisztenciájuk gyökereit. Az örökkévalóság perspektívájából nézve a monádok a racionális törvény szerint élnek, s nem végeznek előre meg nem szabott mozgást. Bármit tesznek is, az eltűnik Isten abszolút megismerésének fényességében. A test, állítja Leibniz, egyfajta kognitív homályossághoz vezet. A platóni képzelet számára ez a homályos testi világ elködösíti az intelligencia fényét.

Am a kibertér erotikus ontológiája ellene mond a testetlen intelligibilitás iránti eme előszeretnek. Ha a fentiekben nem tévedtem a kibertér erotikus eredetét illetően, úgy a pótléktest lerontja önmaga genezisének, ellene mond önmaga természetének. A komputerizált információs hozzáférés egyidejű mindenütt-jelenvalósága minden megismerhető világot aláas. A testi világot távolsága és rejtett horizontjai miatt érdemes megismerni. A Központi Rendszermonád szerencsére sohasem lép át a terminálokból e világ fizikai gazdagságába. Szerencsére itt, e tágasabb világban még mindig szükségünk van a szemünkre, az ujjainkra, az egerünkre, a modemünkre és a telefonvonalunkra.

Gibson egy olyan emberi csoportról is említést tesz, amely ösztönösen távolságot tart a komputer mátrixától. Ezek a sioniták, egy vallásos, törzsi szervezetű népesség, akik jobban szeretik a zenét a számítógépekénél, s az intuitív lojalításokat a kalkulációnál. A sioniták egyfajta emberi maradványt képviselnek a *Neurománc* környezetpusztításán belül:

Case nem értette a sionitákat. (...)

A sioniták mindig megérintették, ha beszéltek, kezüket a vállára tették. [Case] ki nem állhatta az egészet. (...)

– Próbáld meg – mondta Case [kinyújtva a kibertér-konzol elektródáit]. (...)

[Aerol, a sionita] elvette a szalagot, feltette, Case pedig beállította az elektródákat. Ahogy a sionita behunyta a szemét, rácsapott a hálózati gombra. Aerol megrázkódott. Case ki-csatlakoztatta.

– Mit láttál, haver?

– Babilont – mondta Aerol szomorúan. Visszaadta neki az elektródákat, és elrúgta magát lefelé a folyosón (Gibson 1999: 125–126).

A kibertér izgalmas jövőjére felkészülve nem szabad elveszítünk kapcsolatunkat a sionitákkal, azokkal a testben élő emberekkel, akik továbbra is a Föld energiájában gyökereznek. Ők majd visszatérítenek álmodásainkból eme valóságba. Emlékeztetni fognak a kibertér élő genezisére, a laboratórium mögött hangzó szívverésre, a szeretetre és szerelemre, amely még mindig csirázik a rohadó salak és az olajfinomítók rozsdás hordói között, „a mérgezett, ezüstszín ég alatt”.

Sajó Tamás fordítása

Hivatkozott irodalom

Asimov, Isaac (1957): *The Naked Sun*. New York: Ballantine.

Gibson, William (1993): *Számláló nullára*. Ajkay Örkény (ford.). Budapest: Valhalla Páholy.

Gibson, William (1994): *Mona Lisa Overdrive*. Kornya Zsolt (ford.). Budapest: Valhalla Páholy.

Gibson, William (1997): *Izzó króm*. In *Izzó króm*. Bóday Tamás, Gáspár András, Hoppán Eszter, Szántai Andrea és Szántai Zsolt (ford.) Budapest: Valhalla Páholy.

Gibson, William (1999): *Neurománc*. Ajkay Örkény (ford.). Budapest: Valhalla Páholy.

Pondsmith, Mike (1988): *The View from the Edge: The Cyberpunk Handbook*. Berkeley, CA: R. Talsorian Games.

Rosenthal, Steve (1989): Turn On, Dial Up, Tune In. *Electric Word*, nov–dec., 35.